

SAULIUS RUMŠAS OP

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

ŽMOGIŠKOSIOS ELGSENOS IMPERATYVAI STICHINĖS NELAIMĖS AKIVAIZDOJE PAGAL BAZILIJAUŠ CEZARIEČIO *HOMILIA DICTA TEMPORE FAMIS ET SICCATIS*

Imperatives of Human Behaviour in the Face of Natural Disaster
According to Basil of Caesarea's *Homilia dicta tempore
famis et siccitatis*

SUMMARY

Basil of Caesarea (329–379), in his *Homilia dicta tempore famis et siccitatis*, responds to the famine caused by the drought and to the social problems that emerged during the calamity. He first identifies the causes of the calamity as human sin and the lack of love of neighbour towards the poor. He then shows the imperatives of human and Christian behaviour and proposes concrete measures to end the famine. The paper seeks to systematically group and analyse Basil's reflections based on Scripture and theological arguments. Three thematic blocks are discussed: the moral–spiritual, the social–communal and the teleological–theological. These thematic blocks provide a better understanding of the deeper reasons behind Basil's desire to change the situation as soon as possible and reveal the concrete conditions and means of action that Basil proposes.

SANTRAUKA

Bazilijus Cezarietis (329–379) savo *Homilia dicta tempore famis et siccitatis* reaguoja į sausras sukeltą badmetį ir į siaučiant stichijai išryškėjusias socialines problemas. Pirmiausia jis įvardija stichijos priežastis: žmogaus nuodėmę ir artimojo meilės stoką, nenorą pagelbėti vargšams. Paskui parodo žmogiškosios ir krikščioniškosios elgsenos imperatyvus ir pasiūlo konkrečių priemonių, padėsiančių nutraukti badmetį. Straipsnyje siekiama sistemaiškai sugrupuoti ir išanalizuoti Šventuoju Raštu bei teologiniais argumentais paremtus Bazilijaus svarstymus. Plačiau aptariami trys teminiai blokai: moralinis-dvasinis, socialinis-bend-

RAKTAŽODŽIAI: Bazilijus Cezarietis, badmetis, sausra, nuodėmė, atgaila, artimojo meilės darbai, eschatologija.

KEY WORDS: Basil of Caesarea, famine, drought, sin, repentance, works of charity, eschatology.

ruomeninis ir teleologinis-teologinis. Šie teminiai blokai padeda geriau suprasti giliausias priežastis, dėl kurių Bazilijus norėjo kuo skubiau keisti susidariusią situaciją, ir atskleidžia jo siūlomas konkrečias veikimo sąlygas bei priemones.

ĮVADAS

Deramos žmogiškosios ir krikščioniškosios laikysenos bei skubios tinkamos elgsenos klausimas aštriausiai iškyla, susidūrus su globaliais neramumais ar stichinėmis nelaimėmis, kurių padariniai paveikia ir įvairias žmonių grupes, ir kiekvieną žmogų atskirai. Nepakanka susimąstyti apie užklupusių negandų priežastis ar imtis šalinti tiesioginius nelaimės padarinius, dar reikia pasirūpinti žmonėmis: turėti ką jiems pasiūlyti, gebėti juos paskatinti, įžiebtį jiems bent menkiausią viltį ir norą keisti situaciją.

Panašią dilemą sprendė Bazilijus Didysis (329–379), kai 368 m., dar būdamas Kapadokijos Cezarėjos kunigu, susidūrė su kraštą nualinusios didelės sausros padariniais: maisto stygiumi ir iš to išplaukiančia virtine įvairių socialinių, moralinių, eklesiologinių bei teologinių problemų, – jas jis plačiai aptaria išlikusiose keliuose tuo metu (apie 368–369 m.) pasakytose *Homilijose*¹, ypač *Homilijoje, pasakytoje bado ir sausros laikotarpiu* (toliau *Temp. famis*)². Bazilijus Cezarietis įvardija pasikeitusių metų laikų³ ir sausros priežastį – gausias žmogaus nuodėmes (*Temp. famis* 2: 308C–309A), dėl kurių pasikeitė Dievo nuostata apie žmogų ir jo gyvenamąją aplinką (plg. Rumšas 2020: 31–41). Ypač griežtai Bazilijus vertina konkrečias nuodėmes – gobšumą ir nesidalijimą savo turimomis gėrybėmis su alkstančiais: „Mes aptekę turtais ir jais visiškai nesidalijam, liaupsinam geradarysę, bet nepadedam elgetai [...], mėgaujamės gausiais valgiais ir leidžia-

me vargšui mirti iš bado“ (*Temp. famis* 2: 309A). Didžiausia nuodėmė – meilės stoka: „Mūsų laukai išdžiūvo, nes mūsų meilė atšalo“ (*Temp. famis* 2: 309B). Tad konkrečių priežasčių įvardijimas jau preziumuoja logišką atsakymą: reikia mylėti artimajį, atsisakyti gobšumo, dalytis savo turtais su alkstančiuoju ir neleisti jam mirti iš bado. Kitaip tariant, atitaisęs netinkamų veiksmų ir neteisingų nuostatų grandinę, žmogus gali tikėtis, kad Dievo požiūris į jį pasikeis, o tai turėtų pasekmių visai gamtai. Didžiausias Bazilijaus siekis – kuo greičiau konkrečiais veiksmais pagelbėti alkstantiesiems ir mirštantiesiems iš bado⁴.

Nors jis pats organizavo plačią karitatyvinę veiklą, kurią jo bičiulis Grigalius Nazianzietis pavadino „tikra virtuve liaudžiai“⁵, o vėlesni autoriai Bazilijaus įkurtą hospisą pavadins Baziliada (Métivier 2005: 90; Gain 2006: 188–189), pats Bazilijus suprato, kad iš pažiūros paprastu keliu nėra lengva eiti, akivaizdūs dalykai ne visiems tokie atrodo, nėra savaimė suprantama, kad reikia keisti situaciją. Be to, kai kam badmetis buvo puiki proga greitai pasipelninti. Bazilijui tikrovė atrodė pasibaisėtina: turtuoliai dar labiau lobo, mažiau turtingi žmonės pasilaikydavo maisto atsargas sau iš savanaudiškų paskatų, o vargšai toliau alko, viską, net vaikus, parduodavo ir galiausiai mirdavo, savo lavonais pamaitindami kitus elgetas⁶. Tad ne vien retorinių paskatų vedinas Bazilijus ne kartą savo homilijoje *Temp.*

famis aiškina, kodėl svarbu žmogui keisti savo nusistatymus bei veiksmus, ir parodo, kaip tai padaryti. Tad kokius žmogiškosios ir krikščioniškosios elgesenos imperatyvus nurodo Bazilijus ir kokias konkrečias priemones jis siūlo?

Šventuoju Raštu ir teologiniais argumentais grįstus primygtinius Cezariečio raginimus galima sistemai sutraukti į kelis imperatyvus: moralinį-dvasinį, socialinį-bendruomeninį ir teleologinį-teo-

loginį, padėsiančius geriau suprasti Bazilijaus siūlomą išeitį iš susidariusios situacijos. Pratešiant ankstesnę darbą (plg. Rumšas 2020: 31–41) ir remiantis Bazilijaus Cezariečio *Homilia dicta tempore famis et siccitatis*, straipsnyje bus analizuojamas ir plačiau aptariamas kiekvienas iš šių imperatyvų, parodant, kas už jų slypi, kodėl jie yra reikšmingi ir kaip galima juos įgyvendinti tiek asmeniui, tiek visuotiniui lygmenimis.

MORALINIS-DVASINIS IMPERATYVAS

Pranašas Amosas (Am 3, 8) suteikia progą Bazilijui jau pirmaisiais homilijos sakiniais paraginti klausytoją ir skaitytoją rinktis atgailos kelią. Iš tiesų Amosas skelbė atgailą ir skatino atsiversti, grąsindamas būsimų bausmių baisumu. Šis raginimas preziumuoja, kad nuodėmė išplitusi. Amoso laikais žydų tauta nusiuko nuo protėvių puoselėto pamaldumo ir, pamynusi dieviškuosius įstatymus, paniro į stabų garbinimą. To pasekmės skaudžios: tauta buvo visiškai sunaikinta, konstatuoja Bazilijus⁷. Šią istoriją Bazilijus pritaiko, apžvelgdamas savo laikotarpį. Cezarietis įvardija, kad sausra ir badmetis užklupo todėl, kad veši nuodėmė. Anot Bazilijaus, visur esanti nuodėmė yra išiskverbusi ne tik į asmeninį ar visuomeninį gyvenimą – jos pasekmės juntamos ir gamtai (*Temp. famis* 2: 309A). Nuodėmė žeidžia ir iškreipia santykius su kūriniu, su artimuoju bei su Dievu. Cezariečio žodžiais tariant, nuodėmė suardo prigimtinę tvarką. Pinigai ir turtai užima Kūrėjo vietą. Dievo visagalybė paminta, o galia suteikiama tam, kas iš tiesų neturi jokios galios (*Temp. famis* 5: 320B). Bazilijus Cezarietis aptaria konkrečias nuodėmės išraiškos formas. Saus-

ros sukeltas badmetis užklupo visus, tačiau nuo jo kenčia patys vargingiausieji. Turtingiesiems badmetis tapo puikia proga dar labiau praturtėti, dirbtinai sukeliama maisto kainas. Bazilijus aršiai kritikuoja gobšumą ir šykštumą, tai, kad turtingieji pelnosi vargšų sąskaita ir nesidalija savo turtais su alkstančiais: „Jūs, turtingieji, neduodate vargšams, nemaitinate alkanų, neguodžiate nuliūdusiųjų, neparodote užuojautos“ (*Temp. famis* 4: 316A). Kritikuojami ir nuodėmė kaltinami ne vien turtingieji, kraunantys dar didesnius turtus, bet ir tie, kurie, nors ir nedaug turėdami, nesidalija savo gėrybėmis su visiškai nieko neturinčiais. Vienus Cezarietis vadina gobšuoliais, antriesiems prikiša šykštumą. Tad, jei sausrą ir badmetį išprovokavo žmogaus nuodėmės, tai, kol žmogus nepasikeis, nuodėmė neišvengiamai vešės, o tai reiškia, kad negandos laikas nesibaigs. Vadinasi, reikia išrauti išsikerojusias nuodėmes. Tad Bazilijus, pirma parodęs nuodėmės daromus baisumus, kuriais greičiausiai siekė paakinti klausytoją, kad jis suprastų situacijos rimtumą, nepamiršta pasiūlyti konkrečių priemonių, padėsiančių pakeisti situaciją.

Pirmiausia Cezarietis, remdamasis pranašu Amosu, akcentuoja, kad kiekvienas žmogus privalo atgailauti ir atsiversti (*Temp. famis* 1: 305A). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Bazilijus siūlo pradėti keitimosi kelią ne nuo socialinės ar visuotinės tvarkos keitimo, o nuo kiekvieno žmogaus asmeninio gyvenimo, iš pradžių keisti asmeninę vidinę nuostatą. Šioje homilijoje dažnai nuskamba bibliniais pavyzdžiais grįstas asmeninės atsakomybės už visus leitmotyvas. Remiantis juo, vieno žmogaus nuodėmė ar nusikaltimas užtraukia kaltę visai tautai, nes visi yra susiję tarpusavyje. Todėl dabar Bazilijus pradeda nuo asmeniško kiekvieno žmogaus atsivertimo ir atgailos. Nuodėmė turėjo ne vien asmeninių, bet ir visuotinių pasekmių, kai dėl vieno žmogaus kaltės teko kentėti visai tautai. Bazilijus primena du pavyzdžius: Achano, dėl kurio aukos stabams buvo nubauta visa kariuomenė (Joz 7, 1–26), ir Zimrio, dėl kurio paleistuvystės su midjaniete visas Izraelis susilaukė bausmės (Sk 25, 6–17, plg. *Temp. famis* 2: 316A). Tad panašiai ir atgaila turi ne vien asmeninių, bet ir visuotinių pasekmių. Tai galima suprasti iš pasikeitusio požiūrio tiek į save, tiek į artimajį, tiek į Dievą. Tad kokius konkrečius atgailos žingsnius siūlo atlikti Bazilijus?

Kreipdamasis į nusikaltusiuosius, Bazilijus pateikia jiems konkrečius raginimus: ateiti į bažnyčią, parkniubti, verkti, dejuoti ir vaitoti (*Temp. famis* 2: 308A). Šiais raginimais Cezarietis nesiekia, kad žmonės demonstruotų savo emocijas, – greičiau skatina juos pripažinti savo nuodėmes, atgailauti, galiausiai grįžti pas Dievą ir pripažinti jį Valdovu bei Viešpačiu. Tad giliausias atgailos tikslas – atkurti santykį su Dievu.

Geriausiai atgailą iliustruoja nineviečių pavyzdys, aprašytas Jon 3, 3–10 (*Temp. famis* 3: 311A–C). Anot Bazilijaus, nineviečiai, išgirdę Jonos pranašystes apie tai, kad Ninevė bus sunaikinta, siekė numaldyti Dievo rūstybę atgailaudami. Pirmiausia jie apverkė savo nuodėmes. Parodoma, kaip atgailauja ne tik karalius, bet ir visi Ninevės gyventojai – vieni noriai, kiti nelabai. Atgailauja net gyvuliai. Be išorinių atgailaujančiųjų ženklų, tokių kaip ašutiniai rūbai ar pelenai, vyrauja griežtas pasninkas ir visiškas susilaikymas. Net gyvūnams neduodama maisto nei vandens. Anot Bazilijaus, į atgailos „akciją“ įtraukiami net tie, kuriems, vadovaujantis religinėmis taisyklėmis, neprivalu atgailauti. Šitaip tiek *Jonos knygoje*, tiek Bazilijaus mokymuose pabrėžiamas atgailos visuotinumai, nes „Dievas buvo supykęs ant visų žmonių“ (*Temp. famis* 3: 313A). Tiesa, Bazilijus šiek tiek išplečia Jonos tekstą, jį labiau pritaiko prie savo poreikių. Cezarietis kalba apie pasninką ir abstinenciją, o *Jonos knygoje* minimas tik pasninkas (plg. Jon 3, 5). Nineviečiai nesiekia numaldyti Dievo pykčio, jie verčiau stengiasi patikti Dievui ir, nususukę nuo savo nuodėmių, nori pas jį sugrįžti (plg. Jon 3, 5). Anot Jono, atgailauja visi žmonės, t. y. visi socialiniai sluoksniai, nuo karaliaus netgi iki gyvulių, kuriems uždrausta ganytis ir gerti vandenį (plg. Jon 3, 7). Visi turi nusigręžti nuo savo nedorų kelių bei smurto ir šauktis Viešpaties (plg. Jon 3, 8). Bazilijus papildė nineviečių istoriją vaizdingu pasakojimu apie tai, kaip gyvulių jaunikliai ištroškę ir alkani šaukėsi Viešpaties. Dabar, tęsia Cezarietis, panašiai žmonių vaikai šaukiasi mamų, o mamos aimanuoja iš skausmo, negalėdamos padėti savo išalkusiems ir ištroškusiems

vaikams (*Temp. famis* 3: 311C). Bazilijus, skirtingai nuo *Jonos knygos*, mini atgailaujančius, ašaras liejančius ir nusizėmusius senolius, jaunuolius, vargšus ir turtingus, netgi prinčą (Jona mini karalių), atsisakantį turtų ir apsibarstantį pelenais. Galiausiai atgaila, anot *Jonos*, duoda rezultatų: Dievas, matydamas, kad nineviečiai gailisi ir yra pasikeitę, pakeičia savo sprendimą – nusprendžia nebebausti žmonių ir nebegriauti Ninevės miesto (*Jon* 3, 10). Bazilijus prideda tai, kad Dievas pakeičia jų liūdesį džiaugsmu. Anot Bazilijaus, šis Raštų pavyzdys apie atgailavimą yra skirtas visai žemei. Iš čia išplaukia moralinis raginimas atgailauti. Be to, šitas pavyzdys rodo, kad niekas nėra nulemta iš anksto, net Dievo sprendimai priklauso nuo žmonių elgesio, nuo to, ar jie atsiverčia ir atgailauja. Kitaip tariant, Bazilijus aiškiai atskleidžia, kad net Šventajame Rašte išryškėja įvairūs Dievo veikimo būdai. O tai liudija apie galimybę ir skatina pasikeisti, parodant, kaip kiekvieno pastangos gali nulemti visų likimą.

Bazilijus didesnę dėmesį skyrė atgailai, bet ne mažiau svarbi yra ir maldos praktika. Tačiau vėlgi didelės reikšmės turi tai, kaip meldžiamasi, ko prašoma ir su kokia nuostata meldžiamasi. Svarbu, ar maldą palydi, o gal net ją pralenkia konkretūs veiksmai, atliekami dėl artimojo. Nusidėjęs malda Dievui tapo bevertė. Žmonės meldėsi ir liejo ašaras, prašydami išganingojo lietaus, bet neklausė vargšo šauksmo. Tad ir žmonių maldos šauksmas nepasiekė Dievo, pasiklydo ore (*Temp. famis* 3: 309B–C). Kliūva ir tiems, kurie, nors ateina melstis, užsiima visai kitais reikalais, vykstant liturgijai nuobodžiauja, o jai pasibaigus bėga iš bažnyčios kaip iš kalėjimo (*Temp.*

famis 2: 309C–D). Bazilijus negailestingas taip pat tiems, kurie, galima sakyti, pataikaujamai meldžiasi. Jie garbina Dievą tol, kol viskas gerai sekasi, tačiau užėjus negandoms, nuo jo nususuka, jam nebedėkoja ir pyksta ant jo. Tada vadina Dievą skolininku, o ne mokytoju ar valdovu. Bazilijus, pabrėždamas, kad reikia melstis ištikus nelaimei, siūlo imti pavyzdį iš tokių žmonių kaip Elijas (*2Sam* 18, 45), kurie tik malda ir pasninku išprašo kokios nors malonės (*Temp. famis* 4: 316A).

Kitas svarbus Bazilijaus akcentuojamas moralinio ir dvasinio gyvenimo elementas – pakeisti neviltį pasitikėjimu bei viltimi. Jei visos nelaimės yra Dievo siunčiamas išbandymas, svarbu nepulti į neviltį ir nesileisti sugniuždomam. Didelis liūdesys skatina nusidėti, nes tada sujaukiamas protas ir siela pasiduoda nevilčiai, o nevilčiai skatina būti nedėkingam, iš čia kyla ir piktžodžiavimai prieš Dievą. Jei atrodytų, kad Dievas vėluoja atsakyti, svarbu žinoti, kad jis tikrina, ar žmogus atsidavęs, ar prašo neveidmainiaudamas, atvirai ir nuoširdžiai, o ne iš išskaičiavimo, ne taip, kaip giriamas turtuolis, kad dar daugiau duotų (*Temp. famis* 5: 320A). Todėl svarbu išsaugoti tikėjimą Dievo gerumu (*Temp. famis* 5: 317A). Viltis Dieve – tai tarytum maistas (*Temp. famis* 5: 320A). Dievas yra mylintis tėvas, todėl Bazilijus ragina klausytojus kantriai iškęsti laiko negandas ir drąsina juos, primindama Jobo pavyzdį (*Temp. famis* 6: 320B). Kviečia audroje nepamesti dorybių ir nepaliaujamai už viską dėkoti Dievui, kaip sako apaštalas Paulius (*1Tes* 5, 18).

Ne mažiau svarbus, o galbūt net svarbiausias moralinio-dvasinio imperatyvo aspektas – meilė Dievui ir artimajam.

Didžiausia nuodėmė yra meilės stoka: „Mūsų laukai išdžiūvo, nes mūsų meilė atšalo“ (*Temp. famis* 2: 309B). Iš čia kyla kvietimas laikytis pirmojo įsakymo (*Temp. famis* 7: 324C), o pirmasis įsakymas – tai Dievo ir artimojo meilės įsakymas. Meilė Bazilijaus teologijoje yra ne jausmas Dievui ar artimajam, o konkre-

tus gailestingumo veiksmas, atliekamas dėl artimojo, taip išreiškiant meilę Dievui (*Temp. famis* 8, 325A–327B)⁸. Taigi matome, kad Bazilijaus teologijoje aiškiai parodyta atgailos, maldos, vilties, artimojo meilės ir darbų sąveika. Iš šio imperatyvo mylėti artimąjį kyla socialinis ir bendruomeninis imperatyvas.

SOCIALINIS-BENDRUOMENINIS IMPERATYVAS

Objektyvi iškilusių problemų priežastis yra sausra, išdžiovinusi žemę, todėl ši nebeduoda nei vaisių, nei derliaus. Po sausros užėjęs badas atskleidžia ne tik alkstančio žmogaus kančias, bet ir gausybę socialinių problemų, taip pat parodo krikščioniškajai bendruomenei iškilusius naujus iššūkius. Bazilijus mano, kad visų gamtos pasikeitimų padarinių priežastis yra žmogaus nuodėmė, ir siūlo pradėti kiekvienam eiti asmeninio atsivertimo ir atgailos keliu. Tačiau jis taip pat aiškiai nurodo, kad tai turi lydėti konkretūs gailestingumo ir artimojo meilės darbai, atliepiantys tiek socialinę, tiek bažnytinę bendruomenėje susidariusią situaciją. Tad kokios pagrindinės socialinės problemos išryškėja Bazilijaus aprašytoje situacijoje ir kaip siūloma jas spręsti?

Bazilijus nemažai dėmesio skiria alkstančio žmogaus kančioms ir vargams aprašyti. Anot jo, badas yra baisiausias iš žmogaus vargų ir bjauriausia iš visų ligų, labiausiai kankinanti iš visų mirčių, nes badas yra ilga kankinystė, ilgą laiką kenčiamas skausmas, kai niekaip nesulaukiama galutinio kirčio ir paskutinio atodūsio. Badas sekina kūną, tarsi išsunčia organizmą ir atima įprastą šilumą (plg. *Temp. famis* 7: 321B). Badas turi tiesioginių pasekmių alkstančiųjų artimie-

siems. Jis taip pat žlugdo morališkai ir palieka net su žmogiškumu prasilenkiančių pasekmių. Bazilijus primena Juozapo Flavijaus pasakojimą apie tai, kaip alkstantieji maitinosi žmonių lavonais ar net savo vaikais (plg. *Temp. famis* 7, 321D–324A).⁹ Bazilijaus laikais buvo labiau paplitusi ir iki šiol dar legali praktika parduoti ar įkeisti vaikus dėl paskolos¹⁰. Tik didelį nepriteklių išgyvenančios šeimos galėjo parduoti vergijon savo vyresnius vaikus. Imperatorius Diokletianas buvo uždraudęs tokią praktiką, bet nesėkmingai. Konstantinas ją toleravo tik su naujagimiais, kai tėvus slėgdavo didelis skurdas. Teodosijas 391 m. šią praktiką uždraudė (plg. Gaudemet 1958: 559). Krikščionys jai nepritarė, tačiau nesukybėjo formaliai pasmerkti vargšų tėvų. Be to, Bazilijaus minimi vaikų pardavinėjimo atvejai, kai tėvas verkia, nenorėdamas skirtis su savo vaikais, iš tiesų labiau primena ne realius „sandorius“, o neturtėlių maldavimus, kad jiems būtų kuo greičiau suteikiama kuo didesnė išmalda (*Temp. famis* 6: 320C–D. Plg. Salamito 1995: 712). Socialinė vargingiausiųjų padėtis buvo sunki, pagalbos jiems reikėjo nedelsiant. Bazilijus ne kartą skubina savo klausytoją ką nors daryti, keisti situaciją, gašdindamas net Paskutinio teis-

mo artumu ir neišvengiamumu, nes laikas bėga greitai (*Temp. famis* 7: 324C).

Vargšų padėtis būtų kitokia, jei ne socialinės problemos, kurias Bazilijus be užuolankų įvardija. Viena – bene skaudžiausia Bazilijui – problema ta, kad vargingai gyvenantieji ne tik apleidžiami, bet ir pelnomasi iš jų nelaimės. Varguoliai neturėjo galimybės sukaupti atsargų, reikalingų išgyventi. Tad užėjus sausras jie nebeturėjo kasdien iš ko gyventi, dėl to smarkiai padidėjo vargšų mirtingumas – Bazilijus aprašė ilgas jų kančias. Buvo aišku, kad, nekeičiant situacijos, mirs daugybė žmonių (*Temp. famis* 2: 310A–B). Todėl Bazilijus nenuilstamai kartoja, kad nesidalijimas gėrybėmis su vargšais, nesirūpinimas alkstančiais, negebėjimas užjausti prašančiųjų užtraukia nelaimės visai tautai (*Temp. famis* 4: 316A).

Kitokia buvo pasiturinčių žmonių situacija. Tie, kurie turėjo didžiulius aruodus, pilnus grūdų, kaip tik pakėlė kainas ar skolino su didžiulėmis palūkanomis. Toks praturtėjimas kitų sąskaita rodo turtingųjų gobšumą ir suteikia jiems progą puikuotis savo turtų galia bei nauda (*Temp. famis* 4: 313C). Bazilijus ragina juos „sutraukti neteisingus įsipareigojimus, [...] panaikinti lupikavimą (t. y. palūkanų) sutartis“ (*Temp. famis* 4: 313C)¹¹. Gal kiek perdėtai, tačiau užtikrintai Bazilijus argumentuoja, kad palūkanos kaltos dėl to, jog žemė tapo sterili, žmogus apvertė tvarką – kas nevaisinga, t. y. auksas, padarė vaisingą. Panašiais teiginiais Cezarietis išpėja apie natūralios tvarkos apvertimą ir iš to kylančius pavojus. Be to, kokio turtų galia bei nauda? Galima sakyti, niekinė. Šitai Bazilijus netiesiogiai parodo turtuolių trumparegiškumą ir turtų menkavertiškumą. Net jei pinigų

bus apstu, bet nebebus grūdų, problema liks neišspręsta ir jų nuodėmė galiausiai atsisuks prieš juos pačius, tad jie patys ims stokoti šiandien jų niekinamos duonos (*Temp. famis* 4: 313D). Tad toks jų poelgis netinkamas ir jiems trūksta vieno esminio dalyko – gebėjimo save išmaitinti. Perdžiūvusi ir bergždžia žemė apie tai primena (*Temp. famis* 4: 313D). Remdamasis šia argumentacija, Bazilijus greičiausiai kritikuoja turtingųjų pretenzijas į visagalybę ir visavaldystę.

Nelieka nepastebėta ir kita grupė žmonių, taip pat prisidedančių prie stokojančiųjų bei alkstančiųjų pražūties. Bazilijus kalba apie šykštuolius, kurie, apimti įvairių baimių, nesidalija su dar vargingesniais, nes bijo netekti ir to mažo turimo gėrio. Tiek gobšuolius, tiek šykštuolius Bazilijus kaltina bendrų gėrybių pasisavinimu.

Čia aptartos socialinės problemos rodo, kad egzistavo didelė socialinė atskirtis tarp turtingųjų ir vargšų, o badmečiu atotrūkis tarp jų dar labiau padidėjo (plg. Holman 2001: 64 ir 99). Sunku pasakyti, koks procentas visuomenėje bei krikščionių bendruomenėje buvo turtinųjų ir kiek aprėpė jų turtai. Tačiau aki vaizdu, kad negalima kaltinti vien turtuolių. Tai, jog žmogus priklauso vienai ar kitai socialinei grupei, savaime dar nerodo, kad jo elgsena morali, o nuodėmė yra įsišaknijusi visuose sluoksniuose. Be to, badmetis neišvengiamai paveikė krikščionių bendruomenių gyvenimą, nes dauguma stokojančiųjų ar elgetų dar iki bado nuolat dalyvavo bendruomenės gyvenime (plg. Holman 1999: 342). Tad Bazilijus kritikuoja pirmiausia tuos bendruomenės narius, kurie apleidžia vargingiausiuosius.

Bazilijus kritiškai vertina, kaip šiandien pasakytume, socialiai neatsakingus žmones ar visuomenės grupes. Tai kelia vieną iš pagrindinių klausimų – dėl teismo ir teisingumo. Ne vienas Bazilijaus pateiktas biblinis pavyzdys siejasi su teisiaisiais, tokiais kaip Elijus ir Danielius (*Temp. famis* 5: 320A). Teismo dieną dosnus teisusis susilauks atlygio – amžinojo gyvenimo – net pirmiau už kitus teisiuosius, o šykštuolis bus įmestas į amžinąsias liepsnas (plg. Mt 25, 34–41, *Temp. famis* 7: 324A–B). Šiais pavyzdžiais Bazilijus atkreipia dėmesį į tai, kad Dievas padeda teisiajam, o teisingumas visada atkuriamas. Teisingumo trūkumas ir atsisakymas suteikti pagalbą gali būti suprantamas kaip žmogiškasis veiksnys, dėl kurio Dievas pasitraukė, ir atvirkščiai, teisingumo atkūrimas užtikrintų, kad Dievas gelbėdamas įsiterptų. Tad net menkiausias darbas, kaip antai pasidalijimas keliais kepaliukais duonos, padeda

atkurti teisingumą. Todėl netgi nedaug turintieji raginami dalytis savo gėrybėmis su beturčiais ir nepasilikti atsargų sau. Toks elgesys neskatina fatališkumo, taip pat netiesiogiai nestumia į skurdą ar badą, verčiau liudija apie aišką teisingumo sampratą, kuria vadovaujantis, nereikia sielotis dėl rytdienos, nes teisingasis Dievas pasirūpins teisiuoju.

Paminėtos problemos gali būti sprendžiamos įvairiai. Nemažai pavyzdžių, parodančių nederamą ir tinkamą laikyseną vargšų atžvilgiu, Bazilijus aptinka Šventajame Rašte. Cezarietis primena Jėzaus, daug dėmesio skyrusio alkstantiesiems, laikyseną, apeliuoja į „sveiką protą“, o praeinančiuosius pro badaujančią ar atidedančią pagalbą vadina žudikais (*Temp. famis* 7: 321C). Tad neįmanoma kalbėti apie artimojo meilę, jei nėra ją liudijančių darbų. Taigi socialinis-bendruomeninis imperatyvas yra tarsi konkretus didžiojo įsakymo įgyvendinimas.

TELEOLOGINIS-TEOLOGINIS IMPERATYVAS

Bazilijus Cezarietis ne kartą pasitelkia teleologinius, t. y. su kiekvieno žmogaus individualiu amžinuoju likimu susijusius, argumentus, kurie gąsdina, sukelia baimę, bet kartu teikia užtikrintą viltį. Eschatologinė perspektyva verčia susimąstyti apie esamo gyvenimo kokybę, todėl, anot Bazilijaus, Visagalis teisėjas gąsdina, nes pertekusieji turtų ir maisto atsargų nesidalija šiomis gėrybėmis su mirštančiu iš bado vargšų (*Temp. famis* 2, 309B; 8: 326A–B). Viena vertus, gąsdinant, kad Visagalis teisėjas nubaus, nesidalijantieji sulauks teismo ir bus pasmerkti amžinajai ugniai, siekiama sukelti baimę, tačiau ši baimė nėra savi-

tikslė – ji ragina žengti pirmąjį žingsnį nuo paklydimų link tiesaus kelio¹². Iš tiesų paskutinių dalykų – teismo ir amžinojo pasmerkimo – baimė gali paskatinti gailėtis, atsiversti ir praktikuoti artimojo meilę. Pranašo Amoso ištrauka (*Temp. famis* 1: 305B) ir pranašo Jonos pavyzdys (*Temp. famis* 3: 311A–C) priminė, kad atgailauti ir atsiversti paskatino baimė, jog laukia visiškas sunaikinimas. Kita vertus, primenant apie teismą ir teisėją, aprašoma būsima tikrovė. Čia ypač ryškus teisingumo argumentas, nes teisingumas neišvengiamas, o už šiame gyvenime atliktus neteisingus žingsnius bus neišvengiamai teisingai atlyginta –

jei ne šiame gyvenime, tai amžinybėje. Šis Bazilijaus argumentas yra paremtas tiek Mt 25, 34.41 ištrauka (*Temp. famis* 7: 324A–B), tiek paties Dievo teisingumo samprata, nes Dievas yra ne tik visagalis, bet ir teisingas teisėjas. Tad teismo dieną visi susilauks atlygio už savo darbus.

Nors panašūs Bazilijaus žodžiai gali skambėti bauginamai ir niūriai, tačiau iš tikro jie paguodžia ir teikia vilties. Šie žodžiai liudija, kad būsimas amžinas žmogaus likimas nėra fatališkai nulemtas išorinių jėgų ar net paties Dievo – jis priklauso nuo žmogaus darbų. Vadinasi, pačiam žmogui tenka atsakomybė už būsimą amžinąjį gyvenimą, jis tiesiogiai priklauso nuo šio žemiškojo gyvenimo, jame priimtų sprendimų bei atliktų darbų. Dabartis ateičiai yra tarytum kūnas sielai (*Temp. famis* 8: 325B). Atsakingai elgiamasi tiek su savimi, tiek su kitais, nes žmogus yra mąstanti būtybė, sukurta pagal Dievo paveikslą (*Temp. famis* 8: 325A). Bazilijus užtikrintai argumentuoja, kad tie žmonės, kurie pagelbėjo vargšui, teismo dieną pirmieji, anksčiau už kitus teisiuosius, susilauks atlygio (*Temp. famis* 7, 324B–C). Šitaip Cezarietis ragina ruoštis Paskutiniam teismui, kuo greičiau padedant vargšui. Priešpaskutiniame homilijos skyriuje dar kartą bauginamai užsimenama apie Paskutinį teismą. Bazilijus kaip tik siekia nuteikti klausytoją viltingai ir sužadinti jam troškimą susitikti su Kristumi (*Temp. famis* 8: 325C–D). Žinoma, to susitikimo sąlyga – „gerų darbų alyva“ (*Temp. famis* 8: 328A), nes teismas vyks pagal Mt 25 skyriuje išdėstytus kriterijus. Tai bus tiesos metas, kai visi veiksmai pasirodys dienos šviesoje. Liudytojas bus žmogaus sąžinė, o teisingasis teisėjas nukreips arba į dangų, arba

į pragarą (*Temp. famis* 8: 328B). Tad, galvojant apie pabaigą, siekiant amžinojo gyvenimo, privalu atitinkamai elgtis.

Teleologinis imperatyvas neatsiejamas nuo teologinio, nes, kaip jau matėme, yra glaudžiai susijęs su Dievo samprata. Pranašas Amosas paliudijo, kad tauta nutolo nuo tėvų pamaldumo ir, pamynusi dieviškuosius įstatymus, ėmėsi garbinti stabus (*Temp. famis* 1: 305A). Pamaldumas šiuo atveju nėra meldimosi būdas ar religinės praktikos – tai tinkamas mąstymas apie Dievą. Panašiai Bazilijaus laikų Kapadokijoje žmonės nutolo nuo Dievo, pamynė dievišką artimojo meilės įstatymą ir metėsi garbinti stabus, t. y. auksą ir turtus, užėmusius Dievo vietą. Vadinasi, žmonės nutolo nuo Dievo ir jam nebetarnauja, tad nuspėjamas jo atsakas – siunčiamos rykštės. Pagal Bazilijaus cituojamą Am 4, 7.8, Dievas nebetvarko gamtos ir metų laikų, nebevadovauja lietuvi ir giedrai, nes žmonės neatsigręžė į Dievą (*Temp. famis* 2: 308B–C). Dėl žmogaus nuodėmių pasikeitė metų laikai (*Temp. famis* 2: 308C–D). Visą šią situaciją Bazilijus įvardija kaip netvarką ir sumaištį (*Temp. famis* 2: 309A). Tai gali sukelti neteisingų minčių apie Dievą, nes kartais jis suvokiamas pagal situaciją. Jei viskas gerai klojasi, tada jam dėkojama, o jei nesiseka ar užklumpa nelaimės, tuomet Dievas peikiamas ar net ant jo burnojama, prikaišiojama Dievui, kad jis stokoja galios ir gerumo. Bazilijus kviečia savo klausytojus pasinaudoti paties Dievo duotomis priemonėmis – ragina juos būti protingus (*Temp. famis* 8: 325A) ir išmesti tokias neteisingas mintis iš galvos (*Temp. famis* 5: 316C). Apie tai, kad galios Dievui netrūksta, byloja faktas, jog žmogus sukur-

tas pagal jo paveikslą. Gerumas Dievui yra natūralus, kylantis iš pačios jo esmės, ir jis nepasibaigia užklupus nelaimėms. Dievas lieka mylintis tėvas ir nesiekia sunaikinti žmonių, tik nori juos pataisyti, sugrąžinti iš paklydimų ir paskatinti geriau elgtis (*Temp. famis* 2: 308C).

Bazilijus primena net kelis Senojo Testamento pavyzdžius, liudijančius apie tai, kad Dievas nenustojė rūpintis žmonėmis net beviltiškiausiose situacijose, jis maitino savo tarnus (*Temp. famis* 5: 317D–320A). Maitinti pranašą Eliją buvo pavesta varnams (1Kar 17, 4–6). Liūtai nesudraskė Babilono duobėje atsidūrusio jaunojo Danieliaus, o pranašas Habakukas, nuneštas angelo, davė jam maisto (Dan 14, 30–37). Dievas neapleido tautos, Mozės išvestos į dykumą, ir ją maitino (*Temp. famis* 5: 320A). Tad žmo-

gus turi nepasiduoti nevilčiai, neimti burnoti prieš Dievą, verčiau priimti ir kantriai ištvirti Dievo jam siunčiamus išbandymus, o svarbiausia – saugoti ištikimybę Dievui (*Temp. famis* 8, 326 B–C). Tad jei Dievo nuostata apie žmogų, rodos, pasikeitė, iš tikro, užėjus negandoms, keitėsi ir žmogaus nuostata apie Dievą. Teologinis imperatyvas, tarsi reziumuodamas ankstesnius, byloja apie tai, kad keičiasi egzistencinė laikysena ne tik savo paties bei artimojo, bet ir Dievo atžvilgiu. Svarbu ne tik pamaitinti vargšą ir atkurti socialinę pusiausvyrą – taip pat reikia atgaivinti santykį su Dievu ir pripažinti, kad Dievas yra galingas Valdovas ir Viešpats, o žmogus tėra valdytojas, bet ne savininkas. Tai yra prigimtines tvarkos atkūrimo priežastis ir išėjimo iš sunkmečio sąlyga.

IŠVADOS

Homilijoje, pasakytoje bado ir sausros laikotarpiu, Bazilijus Cezarietis ne tik įvardija nelaimės priežastis, bet parodo savo klausytojui ir skaitytojui žmogiškiosios ir krikščioniškosios elgsenos imperatyvus, taip pat pasiūlo konkrečių priemonių, padedančių nutraukti badmetį. Šventuoju Raštu ir teologiniais argumentais paremtus Bazilijaus svarstymus straipsnyje sistemiškai sugrupavome į tris teminius blokus: moralinį-dvasinį, socialinį-bendruomeninį ir teleologinį-teologinį. Plačiau aptardami kiekvieną iš šių imperatyvų, atskleidėme jų reikšmę bei įgyvendinimo sąlygas. Pirmojoje dalyje analizavome, kaip galima išrauti Bazilijaus įvardytą pagrindinę nelaimių priežastį – nuodėmę, – asmeniškai atsiverčiant ir atgailaujant, nepamirštant

tinkamos maldos praktikos, vilties puoselėjimo ir artimojo meilės, skatinančios labdaringą veiklą. Antrojoje dalyje daugiau dėmesio skyrėme to meto socialinėms problemoms, iškeltooms Bazilijaus homilijoje, tokioms kaip vargšų padėtis, alkstančiųjų apleidimas ir pelnymasis iš jų nelaimės. Aptarėme Bazilijaus siūlomas priemones šioms problemoms spręsti: gobštumo atsisakymą ir teisingumo vykdymą. Trečiojoje dalyje žvilgsnis nukrypo į echatologinius, t. y. laikų pabaigos, klausimus, kuriais remdamasis, Bazilijus ragino žmones atsakingai žvelgti į šiam gyvenime priimamus sprendimus bei atliekamus veiksmus. Be to, Cezarietis akcentavo, kad svarbu išpažinti tinkamą nuostatą apie Dievą, nes tai yra būdas atkurti prigimtines tvarkas.

Neįmanoma galutinai nustatyti imperatyvų eiliškumo ir svarbos. Homilijos tekste jie glaudžiai persipynę ir vienas kitą papildo. Aišku tik, kad Bazilijaus teologija ir socialinis mokymas prasideda nuo asmeninio kiekvieno žmogaus atsivertimo, akcentuojant jo įnašą į bendrąjį gerį. Todėl kalbą apie tai, kad reikia keisti situaciją, pradėjome nuo asmeninio kiekvieno žmogaus lygmens. Taigi, siekiant keisti susidariusią padėtį, ne vien tik atkuriamą socialinę pusiausvyrą, bet ir įgyvendinama grynai

krikščioniškoji gyvensena ir didysis meilės įstatymas – mylėti Dievą bei artimąjį kaip save patį. Visuotinės stichinės nelaimės ir jos padarinių akivaizdoje Bazilijus nesiūlo didelių geopolitinių sprendimų. Jis verčiau ragina atsigręžti į save, į savo santykį su artimuoju bei su Dievu, juos permąstyti ir nuo čia pradėti keistis. Savęs ir santykio su aplinka keitimas tiesiogiai veikia visumą. Taigi, tokiais argumentais remdamasis, Bazilijus Cezarietis skatina keisti ano meto visuomenę.

Literatūra

- Basile de Césarée. 1957. 1961. 1966. *Lettres*, t. 1–3. Éd. Y. Courtonne. Paris: Les Belles Lettres.
- Basile de Césarée. 1969. *Les règles monastiques*. Éd. L. Lèbe. Maredsous: Éditions de Maredsous.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Quod Deus non est auctor malorum*. PG 31, 329–353.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Homilia dicta tempore famis et siccitatis*. PG 31, 304–328.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Homilia in diuites*. PG 31, 277–304.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Homilia in illud: Destruam horrea mea (Lc 12, 18)*. PG 31, 261–278.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Homilia secunda in psalmum 14*. PG 29, 264–280.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Homilia super Ps 32*. PG 29, 324–349.
- Basilius Caesariensis. 1857. *Homilia super Ps 1*. PG 29, 209–228.
- Biblia patristica. 2001. *Biblia Patristica: index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique, vol. 5: Basile de Césarée, Grégoire de Nazianze, Grégoire de Nysse, Amphiloque d'Iconium*. Paris: CNRS.
- Courtonne Y. 1935. *Saint Basile. Homélies sur la richesse*. Paris: Firmin Didot et Cie.
- Fedwick P. J. 1981. A Chronology of the Life and Works of Basil of Caesarea. *Basil of Caesarea christian, humanist, ascetic. A sixteen-hundredth Anniversary-Symposium*. Actes du Congrès intern. du 10–16 juin 1979. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 3–19.
- Flavius Josèphe. 1977. *La guerre des Juifs*. Éd. P. Savi- nel. Paris: Les Éditions de minuit.
- Gain B. 1985. *L'Église de Cappadoce au IVe siècle d'après la correspondance de Basile de Césarée (330–379)*. Roma: Pontificium Institutum Orientale.
- Gain B. 2006. A propos de la pauvreté et la richesse, matérielles et spirituelles. Travailler pour secourir l'indigent: la finalité du travail selon saint Basile, P.-G. Delage (éd.). *Les Pères de l'Église et la voix des pauvres. Actes de 11e colloque de La Rochelle les 2,3 et 4 septembre 2005*. La Rochelle: Association Histoire et Culture: 185–202.
- Gaudemet J. 1958. L'Église dans l'Empire romain (IVe–Ve siècles). Paris: Sirey.
- Giet S. 1941. *Les idées et l'action sociales de saint Basile le Grand*. Paris: Gabalda.
- Grégoire de Nazianze. 1992. *Discours 42–43*. Éd. J. Bernardi. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Gregorius Nyssenus. 1858. *In Basilium fratrem*. PG 46, 788–817.
- Holman S. R. 1999. The Hungry Body: Famine, Poverty, and Identity in Basil's Hom. 8, *Journal of Early Christian Studies* 7: 337–363.
- Holman S. R. 2001. *The hungry are dying. Beggars and bishops in Roman Cappadocia*. Oxford: Oxford University Press.
- Métivier S. 2005. *La Cappadoce (IVe–VIe siècles). Une histoire provinciale de l'Empire romain d'Orient*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- Rumšas S. 2020. Žmogaus ir Dievo atsakomybės gamtos stichijų akivaizdoje pagal Bazilijaus Cezarietio *Homilia dicta tempore famis et siccitatis*, *Logos-Vilnius* 105: 31–41.

Salamito J.-M. 1995. La christianisation et les nouvelles règles de la vie sociale. *Histoire du christianisme des origines à nos jours. Tome II. Naissance d'une chrétienté (250–430)*. Paris: Desclée.

Salamito J.-M. 2023. *Travailleuses, travailleurs! Les Pères de l'Église et l'économie*. Paris: Salvator.

Toneatto V. 2012. *Les banquiers du Seigneur. Évêques et moines face à la richesse (IVe–début IXe siècle)*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Nuorodos

- ¹ Plg. *Antroji homilija 14-ajai psalmi* (*Homilia secunda in psalmum 14*: 264–280), *Homilija apie tuos, kurie gyvena paskendę turtuose* (*Homilia in diuites*: 277–304), *Homilija apie turtų kaupimą* (*Homilia in illud: Destruam horrea mea* (Lc 12, 18): 261–277 ir *Apie tai, kad Dievas nėra blogybių autorius* (*Quod Deus non est auctor malorum*: 329–353). Iki šiol tebediskutuojama dėl tikslaus šių homilijų datavimo, bet dauguma tyrėjų mano, kad jos buvo pasakytos mus dominančiu laikotarpiu. Plg. Fedwick 1981: 9–10.
- ² Plg. *Homilia dicta tempore famis et siccitatis*: 304–328. Apie badmetį Bazilijus dar kalba dviejuose savo laiškuose: 368 m. pabaigoje parašytame laiške, adresuotame Samosato vyskupui Euzebijui, ir 369 m. parašytame laiške vyskupui Euzebonui (greičiausiai tai tas pats Samosato vyskupas Euzebijas). Plg. *Laišką XXVII*: 65 ir *Laišką XXXI*: 73. Plg. Grigaliaus Nazianziečio *Oratio 43*, 34–35: 203–205 ir Grigaliaus Nisiečio *In Basilium fratrem*: 807.
- ³ Įprastai Kapadokijoje vasaros būdavo sausas, o nuo rudens iki pavasario iškrisdavo nemažai kritulių. Tačiau 368 ir 369 metų sandūra, atrodo, buvo neįprastai sausa. Todėl Bazilijus kalba apie metų laikų, arba sezonų, kaitą. Plg. Gain 1985: 7–10.
- ⁴ Laiškuose Bazilijus kalba apie tai, kad svarbu rūpintis, kaip skubiai padalyti maisto ir parodyti užuojautą alkstantiesiems. Plg. *Laišką XXXI*: 73.
- ⁵ Plg. Grigaliaus Nazianziečio *Oratio 43*, 34–35: 203–205 ir Grigaliaus Nisiečio *In Basilium fratrem*: 807.
- ⁶ Apie vaikų pardavinėjimą, plg. *Temp. famis 3*: 312D, o dėl nekrofagijos plg. *Temp. famis 7*: 322C. Prie šių temų dar vėliau trumpai grįšime.
- ⁷ Šią truputį kategorišką Bazilijaus išvadą reikia suprasti jo laikotarpio kontekste. Iš tiesų Amoso laikais tauta nebuvo visiškai sunaikinta. Bazilijus turi omenyje savo laikus, kai Izraelio tauta buvo išsklaidyta ir nebeegzistavo kaip

tokia. Bazilijus, kaip ir daugelis ankstyvųjų krikščionybės rašytojų, prikišo jai ne tik Amoso išsakytą nuodėmę, bet ir netikėjimą atėjusiu išganytoju. Todėl Cezarietis visiškai sunaikinimą regi kaip netikėjimo Viešpačiu Jėzumi pasekmę. Plg. *Temp. famis 7*: 322D.

- ⁸ Savo vienuoliškos *Regulos* pradžioje Bazilijus teigė, kad visas vienuoliškas gyvenimas paremtas didžiuoju įsakymu mylėti Dievą ir artimajį. Ši meilė yra konkreti, tad neįmanoma mylėti artimojo, jei vienuolis gyvena atsiskyrėlišką gyvenimą. Bazilijus atmeta atsiskyrėlišką, arba eremitinę, vienuolinio gyvenimo formą, nes tik bendruomeniniame, arba cenobitiniame, gyvenime galima įgyvendinti didįjį įsakymą. Negali mylėti Dievo, kurio nematai, jei nemyli artimojo, kurį matai. Plg. *Les règles monastiques 1–3*: 48–57.
- ⁹ Iš tiesų Flavijus Juozapas kalba apie Tito žiaurumus. Aprašo istoriją, kai viena moteris Marija, pabėgusi į Jeruzalę ir patekusi į romėnų apgultį, nužudo savo sūnų ir pusę jo suvalgo (plg. Flavijus Juozapas, *Apie žydų karą VI*, 3–4: 490–492). Flavijaus Juozapo paminėjimas labiau primena savotišką retorinę priemonę. Tačiau nepavyko rasti istorinių duomenų apie analogišką situaciją Bazilijaus aprašomu laikotarpiu. Nei Grigalius Nazianzietis, nei Grigalius Nisietis, kalbantys apie panašias situacijas, tokių pasekmių nemini. Plg. Giet 1941: 75–79 ir Gain 1985: 32.
- ¹⁰ Apie tai Bazilijus plačiau kalba kitose tuo metu pasakytose kalbose, plg. *Homilia secunda in psalmum 14*: 264–280 ir *Homilia VI illud Destruam 4*: 268C–269C.
- ¹¹ Bazilijus ne vienintelis aštriai kritikavo finansines spekuliacijas. Ne vienas tiek graikiškai, tiek lotyniškai rašęs Ankstyvosios krikščionybės autorius apie tai kalba. Plg. Salamito 2023: 74–75.
- ¹² Plačiau šią temą Bazilijus plėtoja savo *Homilijoje apie pirmą psalmę*: 209–228. Bazilijaus raštuose, ypač homilijose, netrūksta baimę sukeliančių teismo ir amžinos bausmės aprašymų.